نەیزکەکەی ١٨٨٨ی سلێمانی لە ئەرشیفی عوسمانییەکاندا..

نووسینی: یوسف عزەدین

(بەسەرهاتی ئەو ئاگربارانەی لە جەشانەوە تا گەوەعەمبەر بەئاسماندا کشا)

هەرچەند شیعر، لەسەردەمی نالی-یەوە تا سەرەتاکانی سەدەی بیست-یش، تاڕادەیەکی بەرچاو، بەشێک لەڕووداو و بەسەرهات و ناوی کەسایەتییە مێژووییەکانی لەدووتوێی خۆیدا جێ کردۆتەوە. هەر بۆیە، لەکاتی نەبوونی سەرچاوەی دیکەدا؛ بەناچاری توێژەران؛ وەک چاووگ بۆی گەڕاونەتەوە.

بەڵام؛ ئەی بۆ دەبێت، ڕووداوێکی فەلەکی زۆر گرنگ و ناوازە، لەناوچەیەکی پڕ جموجۆڵی وەک سلێمانی- دا ڕووبدات، کەچی نەچێتە نێو شیعر و موناجاتی ئیلاهی و نامەو نووسراوێکی کوردییەوە، یان چۆن دەبێت، لە پەراوێزی دەستنووسێکدا؛ مەلا و کەسانێکی ئایینی، یان خوێنەوارانی ئەو سەردەمەو ئەوانەی دواتریش، تۆماریان نەکرد بێت!؟ یان دەشێت هەبووبێت و دواتر فەوتا بێت؟ یان لەشوێنێکدا ئاماژەی پێدرا بێت و ڕاگوزەرانە خوێنرا بێتەوەو نەزانرا بێت مەبەست لەچییە! ئەی تۆ بڵێیت، کاتێک ئینگلیزەکان کتێبخانەی مزگەوتی گەورەی سلێمانی-یان سووتاند؛ ئاماژە بەبەڵگەیەکی تایبەت بەو ڕووداوە فەلەکییە، لەنێو دەستنووسەکاندا نەبووبێت!؟ هەموو ئەمانەو زۆری دیکەش پرسیارن و گەڕان بە وەڵامەکانی؛ کاری هەموو ئەوانەیە، بەمەراقەوە بەدووی بەڵگەمێژوویی و دەستنووسە ئەرشیفییەکاندا دەگەڕێن!

دۆزینەوەی ئەم ڕووداوە فەلەکییە لەڕۆڵی هەوڵەکانی سێ کەسی ئەکادیمییەوە؛ یەکەمیان زانای (هۆڵەندی-ئەمریکی) پرۆفیسۆر؛ پیتەر جینیسکینز ، دووانەکەی تریش، پرۆفیسۆر؛ ئۆزان ئەنساڕان و ئاڵتای بایاتڵی، دۆزرایەوە. لەڕاستیدا ئەوان، بەشێوەیەکی گشتی، بە ئەرشیفی دیاردە سروشتییە فەلەکییەکانی سەردەمی عوسمانییەکان دەگەڕان، بەڵام بەڕێکەوت و بەشێوەیەکی چاوەڕواننەکراو، ئاسمان و خاکی بەشێکی نێو شاری سلێمانی و دەورووبەری بووە مەیدانی هەڵسووڕان و جموجۆڵێکی فەلەکی ناوازە.

سەرچاوەی سەرەکی بابەتەکەشمان، وتارە سەرەکییەکەی ئەوانەو لەکۆتایی وتارەکەشدا لینکەکەیمان داناوە. بەپێی ئەو سەرچاوەیە؛

سێ دەستنووس لە بەردەستدایە، بەپێی زنجیرەی دەسەڵاتەکان لە بنەوەڕا بۆ سەرەوە، بەرزکراوەتەوە. ناوەڕۆکی هەواڵەکەو زانیارییەکان هەر یەکن و لەخودی وتارە سەرەکییەکەی هەر سێ کەسایەتییە ئەکادیمییەکەدا، وەرگێڕان؛ لەشێوەزار و شێوەنووسینی عوسمانییەوە، بۆ سەر شێوەزار و شێوەنووسینی تورکی لاتینی، هەروەها ئینگلیزی کراوەو هەرچەند زۆر دەسەزانە، وەرگێڕ یان وەرگێڕەکانی ئەو چەند دەستنووسە فەرمییە گرنگە، مەبەستیان بووە، تەواوی زانیاری و ناوەکان؛ بەڕاست و دروستی بخەنەڕوو، بەڵام هەوڵەکەشیان بە کەموکوڕی نەبووە؟! ئەمەش ئاساییە، تا ئەو شوێنەی ناتوانیت، ناوی شوێنێک وەک خۆی بنووسیتەوەو لەت دەبێتە ناوێکی تری نەبوو و نەزانراو؟!. ئاشکرایە لەگەیاندنی ناوی شوێنەکان، لەدیاردەیەکی فەلەکی گرنگی لەو چەشنەدا، بەهەڵە ناوبردنی شوێنێک، یان نەدەزینەوەی شوێنێک، بەناچاری بەرەو شوێنێکی ترمان دەبات، جیاواز لەوەی خودی دەستنووسەکان مەبەستیان بووە؛ وەک مێژوو بە ئێمەی بگوێزنەوە.

هەر بۆیە، نەدەزینەوەی ناوی یەکێک لەڕاگوزەر-شوێن-ە گرنگەکانی ڕووداوە فەلەکییەکەی سلێمانی و دیارینەکردنی شوێنجێگەکەی؛ ئاست و بەهای لێکۆڵینەوە زانستییەکەیان لاسەنگ دەکات!

لەهەمووشی ناخۆشتر لە بەرواری ٢٢ ئەپرێلی ٢٠٢٠ ەوە ئەم بابەتە بڵاوکراوەتەوەو لەنێو ئەو هەموو کەسایەتییە خودان بڕوانامەی لای خۆمان، کەپسپۆڕییەکەیان نزیکە لەیەکێک لەبابەتە تەکنیکییەکانی لێکۆڵینەکەوە، بەتایبەتیش ئەوانەی خەڵکی سلێمانی-ن؛ ئاخۆ بۆ کەس و کەسانێکیان تێدا پەیدا نەبوو؛ بەجدی بچنە نێو قووڵایی ئەو بابەتە گرنگەوە، یان هەر هیچ نەبێت داوا لەکەسانێکی بەڵەدی تورکی زان و شارەزا لەخوێندنەوەی شێوەنووسینی عوسمانی بکەن، تا جارێکی تر بەوەرگێڕانی ئەو دەستنووسانەدا بچنەوەو هەر کەموکوڕییەکی تێدا بێت، خاسی بکەنەوە.

لەڕێی خوێندنەوەی دەستنووسەکانەوە، ئاشکرا دەبێت کە ناوی خورماڵ-ی ئێستا، لەو سەردەمانەدا (خورەمار) بووە؛ گوندێکیش بووە، سەر بە ناحیەی گوڵعەمبەر.

هەروەها ئەو گوندە نەدەزراوەی کەلەڕێی بەهەڵە وەرگێڕانەوە بۆتە (دلاوەر- دلاڤەر)، ناوی؛ ڕاست و دروستەکەی (وەڕەدەر)ە، خۆشبەختانەش یەکێکە لەو گوندانەی کەلەبەر هەر هۆکارێک بووبێت؛ شاڵاوی ئەنفال و ڕاگواستن نەیگرتەوە.

لێرەدا یەکێک لەدەستنووسەکانم وەرگێڕاوەتە سەر(شێوەزاری سۆرانی)، کەدەبێتە نموونەیەکی تەرو تەسەلی سەرجەم بابەتەکە، وەک لەسەرەتاشدا ئاماژەمان پێدا؛ هەمان زانیاری لەدوو دەستنووسەکەی

تریشدا دووبارە دەبێتەوە.

ئەمەش دەقی وەرگێڕدراوی دەستنووسە، بەرزکراوەکەی والی موسڵ-ە:
{ ویلایەتی موسڵ
نامەی نووسراو
ژمارە ٨١
بۆ/ وەزارەتی ناوخۆی پایەدار
جەنابی پایەدار
دەوڵەتدار، حەزرەتی خودان مەزنایەتی

١٠-ی ئۆگستۆس، ڕۆژی ٥ شەممە، دەوروبەری کاژێر هەشت و نیو، لەڕۆژئاوای ناحیەی سەرچنار، لەکۆتایی کلکەی گوندی جێشانە، گڕێک هاوکات تێکەڵ لەماتەڕیاڵی خۆڵ و بەرد، بەر لوتکەی گردێکی شێوە ئەهرام کەوت، لەگەڵ سووتانی، بەهەوادا بەرزبۆوەو بەرەو ئاڕاستەی ڕۆژهەڵاتی سلێمانی، بۆ لای گوندی (وێڵەدەر) کشاو ل□ بەر ئەوەی بەر تەپۆڵکەیەک کەوت، لەژێر تەپۆڵکەکەشدا دوو کەس هەبوون، زیاتر کاری کردە سەر یەکێکیان و تەلەف بوو؟! “١”
ئەویتریشیان تا ئێستا لەجێگەدا کەوتووە.
هەروەها لەگوندی (خورڵمار- خورماڵ)ی سەر بەقەزای گوڵعەمبەر، بەچەشنی باران بارین، بەدەوروبەر و چوار دەوریدا، ١٠ خولەک، ڕێژەیەک لە بەرد باری.
شوکور هیچ زیانێک بەر دانیشتووانەکەی نەکەوتووە، بەڵام ئەو بەردانە تەسادوفی هەر بێستان و مەزرایەکی کردبێت، خەسارەتی تەواوی لێ داوە.
جێگەی سپاسە وەک نمونەیەک پارچە بەردێک لەلایەن پارێزگار(موتەسەڕیف)ی سلێمانی- یەوە نێردراوە، وا نمونەکەمان بۆ بەردەم مەنزووری عالی، وەزارەتی پەناگەتان”٢” پێشکەش و تەسلیم بە پۆستە کردووەو لەهەر حاڵ و کارێکدا ئەمر و فەرمانی حەزرەتیان، دەگاتە شوێنی پەیوەستدار”٣”
٧ی موحەڕەم
١ی ئەیلولی ١٣٠٦
والی موسڵ
فایق مستەفا }.

لێرەدا دەبێت بڵێم، جارێکیان؛ گوێبیستی گێڕانەوەیەک بووم، دەما و دەم گەیشتبووە، کەسی گێڕەڕەوە، کەخۆی خەڵکی گوندی وێڵەدەرە، بەپێی گێڕانەوەی ئەم کەسایەتییە ڕێزدارە؛
باس لەجۆرە ڕووداوێکی سروشتی ساڵانی دوای سەدەی نۆزدە دەکات، کە

بەیان گەڕاوەتەوە، گوایە جۆرێک لەهەورەبروسکەو باو و بەران، بەتە هۆکاری دەرکەوتنی کوپەڵە زێڕێک؛ لەدرز و کەلێنی گردێکی نزیک گوندی (وەڵەدەر)دا. یان بەجۆرێکی تریش دەوترێت؛ گوایە پاش وەیشوومەو باو و بەران، لافاو ئەو کوپەڵەزێڕەی پێشخەی داوە، تا دەست کەسێکی ئاسایی گوندەکە کەوتووەو بەتە خاوەنی، بەڵام پاش ماوەیەک هەواڵ دەگاتە شوێن مەبەست و کاربەدەستێکی کوردی دەست ڕۆیشتووی پلەداری سەربازی ئەو دەمە؛ دەستبەسەر کوپەڵە زێڕەکەدا دەگرێت! ئیدی پاش ئەمە گەڕانەوەکە، ماجەرایەکی دوور و درێژ، بەدووی خۆیدا کێش دەکات و لێرەدا گەڕانەوەی بەپێویست نازانین و پێناچێت هیچ زیاد و کەمێک بخاتە سەر ئەوەی ئێمە بەدوویدا وێڵین!

ئەگەر بگەڕێینەوە سەر بابەتی گەرانەوەکە و کەمێک ڕابمێنین، دەبینین باس لەدیاردەیەکی سروشتی جیاواز دەکات. هەر لەنزیک و دەوروبەری (وەڵەدەر)دا، پێش سەدەی بیست و لەکۆتایی سەدەی نۆزدەدا ڕوویداوە؟ بەپێی زنجیرەی کەسایەتییە یەک لەدوای یەکەکانی گەڕانەوەکەو مەزەندەکردنی تەمەنی هەر یەکێکیشیان، دەزانرێت کە ساڵەکەشی هەمان، یان نزیک ساڵی ڕووداوە فەلەکیەکەیە!؟

باشە ئەگەر بە ماوەی ١٠ خولەک وەک لەدەستنووسەکەدا ئاماژەی پێدراوە، لە(خورماڵ- خورەمار) بەچەشنی باران بارین، بەرد باریبێت، ڕێی تێدەچێت؛ لەدەوروبەری گوندی وەڵەدەر-یش پاش ئاگر بارانی تەپۆڵکەکەو مردنی کەسێک و زامداربوونی ئەوێتریان، دوای ئەو ئاڵوگۆڕە لەئەتمۆسفێر و کەش و هەوای ناوچەکە، بارانێکی بەخۆوەی بێ ئامان، بووبێتە لافاو، سێڵاو و هۆکاری دەرکەوتنی ئەو کوپەڵە زێڕە!؟

هەرچییەک و هەرچۆنێک بێت، کاری ئێمە، گەڕانی بەردەوامە؛ هیواخوازم لەمیانی ئەم وتارەمەوە توانیبێتم، دەلاقەیەک بخەمە سەر بابەتێکی هەستیاری هەجگار گرنگ، کە بێگومان دەرکە بە هەوڵدان و لێکۆڵینەوەو گەڕانی دیکەی توێژەران دەخاتە سەر پشت.

سەرچاوەی سەرەکی بابەتەکەمان

https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/maps.13469

“١” ڕاستەوخۆ لەدەستنووسەکەدا نەوتراوە، کەسەکە، مەبەستمان کەسی یەکەمە، کەزیاتر زیانی پێدەگات؛ مردووە؟! لەڕاستیدا وتوویەتی: (وەک ئەوەی تەلەف بووبێت؟!)، مەبەستی ئەوەیە : (وەک ئەوەی تەلەف بووبێت؛ تەلەف بووە) کەواتە مەبەستی لەوەیە کەیەکسەر لاشەی کەسی یەکەم، بەسووتانەکە داڕزاوە، هەڵوەشاوە.. وەک کورد دەڵێت؛ هەلا هەلا بووە! هەرچەند تەلەف بوون، زیاتر بۆ مرداربوونەوەو

لەنــاوچوونی ئاژەڵــان بەکــار دێــت، بەڵــام لەو ســەردەمانەدا بەو شێوەیەش بەکارھێنراوە. مایەی ئاماژەپێدانە و بەڕای خاکەڕاییانەی خۆم، دەشێت لەبەر کتوپڕی و سامناکی و گەورەیی ڕووداوە فەلەکیەکە؛ ھەروەھا ھەوڵدانی خێرای کاربەدەستی سەرەکی ئەو دەمی سلێمانی، بۆ گەیاندنی ھەواڵەکە، پەلەکردنێک کرابێت، ناشێت بەشێنەیی، ھەموو شتێک و کۆی ڕووداوەکەو کاریگەرییەکانی وەک خۆی گەیەندرا بێت!؟

“٢” لەتــورکییە عوســمانییەکەیدا نووســراوە:(مەنــزووری عــالی، نەزاڕەتی پەناھلەری)، مەبەست لەوەیە کە نووسراوە نێردراوەکە، دەگاتە ئاست خوێندنەوەی باڵاو وردبوونەوەی ئەو وەزارەتەی کەوەک پەناگەیەک پەنای بۆ براوە(دەستنووسەکەی بۆ نێردراوە). لەزمانی ئەدبیات و نووسینی تورکی-عوسمانیدا، ھەمیشە ڕووبەڕووی وشەگەل و دەستەواژەی ڕێزگرتن، قەبەکردن و گەورەکردنی بەرانبەر دەبیتەوە؛ ئەمەش بەشێــک بــووە لەکلتــوور و ئەتەکیەتــی ئۆروســتۆکراتیانەی عوسمانییەکان.

“٣” مەبەست لەوەیە ھەر ئەمر و فەرمانێک سەرووتر بیفەرمووب□ت؛ جێ بەجێ دەکرێت.

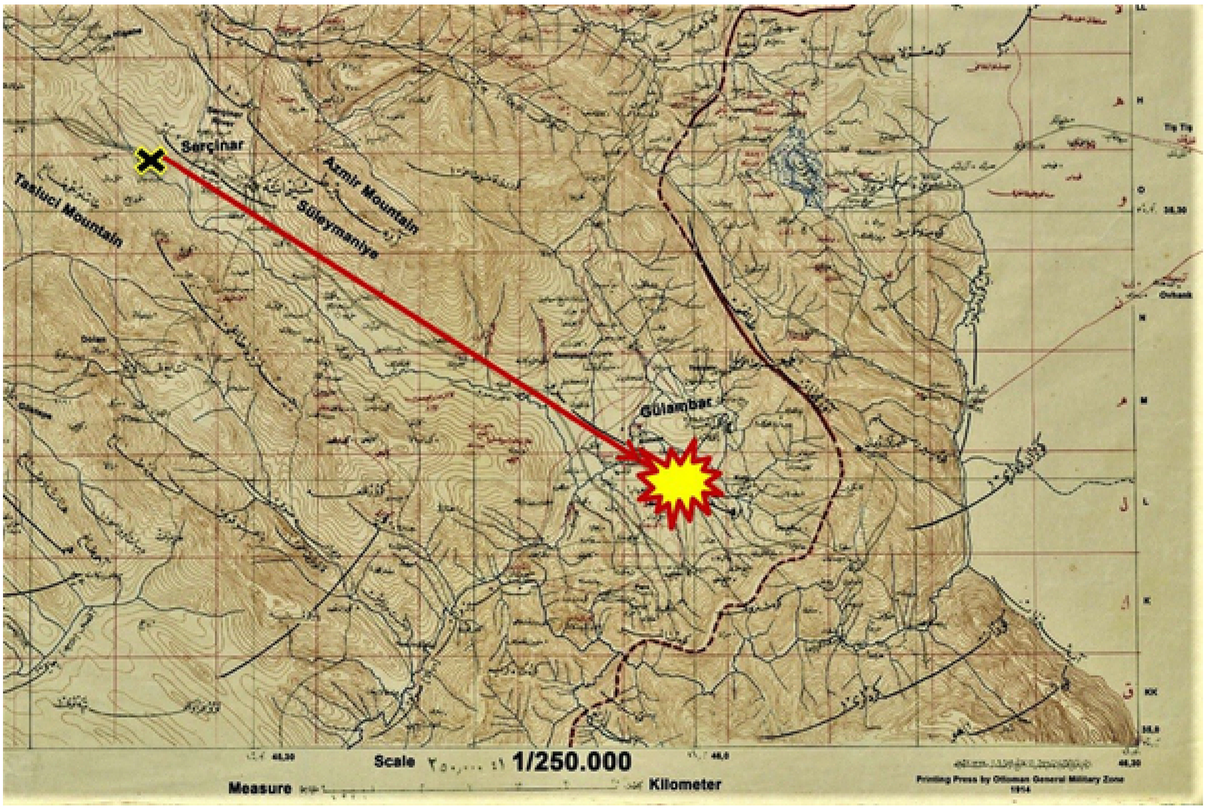

ارضروم ولایتی
مکتوبی قلمی
عدد
۸۱

داخلیه نظارت جلیله‌سنه

دولتلو افندم حضرتلری

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]